

**DÖRT MEZHEP İMAMINA FIKIH USULÜNDE AYNI KONUDA
NİSPET EDİLEN FARKLI GÖRÜŞLER ÜZERİNE**
Yüksel MACİT*

Öz

Fıkıh usulünde diğer mezhep imamlarına olduğu gibi dört mezhep imamına da bazen aynı konuda farklı görüşlerin nispet edildiği görülmektedir. Bu farklı görüşler bilinmediği zaman bir konuda bir mezhep imamının tek bir görüşüyle değerlendirme yapılmaktadır. Eksik bilgi yanlış değerlendirmelere götürebilir. Görüş nispet ederken ihtiyatlı olmak gerekir. Bu çalışma bu amaca yönelik olarak dört mezhep imamına usulde aynı konuda nispet edilen farklı görüşleri örneklerle tespit etmekte ve bu durumun sebepleri üzerinde durmaktadır.

Anahtar kelimeler: Dört mezhep imamı, fıkıh usulü, görüş, ihtilaf, sebep, ihtiyat.

**On The Different Opinions on The Same Subject in Usul al-Fiqh are
Attributed to the Four Sects**

Abstract

It is seen that in Usul al-fiqh sometimes the different opinions on the same subject were attributed to the founder leaders of four sects, as to other sect leaders. When these different views are not known, evaluate on a subject is done only with a view of sect leader. Incomplete information can lead to misinterpretation. The caution should be while attribution. This study aims to address to identify samples with different opinions in the four sectarian leaders and focuses on reasons for this situation.

* Yrd.Doç.Dr., İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi yuksel.macit@inonu.edu.tr

Keywords: The founder leaders (Imam) of four sects, usul al-fiqh, opinion, contradiction, cause, caution.

Giriş

Mezhep imamlarına fûru fıkıh kitaplarında olduğu gibi¹ usul-i fıkıh kitaplarında da aynı konuda farklı görüşler nispet edildiğine şahit olunmaktadır. Yeri geldikçe her defasında fûrudan örnek, usulden örnek şeklinde tekrardan sakınmak için bu çalışmayı mezhep imamlarına usul alanında aynı konuda nispet edilen farklı görüşlere tahsis etmeyi uygun bulduk. Ayrıca fıkıh usulündeki bu tip farklı nispetlerin daha temel konularda olduğunu gördük. Mezhep imamlarına usulde farklı görüş nispetlerinin bir kısmı aynı mezhep içinden, bir kısmı farklı mezhep usulcülerinden tarafından yapılmıştır. Mezhep imamlarına aynı konuda nispet edilen farklı görüşlerden bazıları fıkıh usulünde onların görüşü olarak yaygın kanaat haline gelmiştir. Tahkik edildiğinde onların bir kısmında yaygın görüşün aksinin nispetinin daha kuvvetli olduğu ortaya çıkabilmektedir. Nitekim İmam Malik'ten fıkıh usulü meselelerinde nakledilen farklı görüşler üzerine yapılan yeni bir çalışmada, ayrıntısı ileride geleceği üzere, kıyas ile haber-i vahit çatıştığında İmam Malik'in kıyası tercih ettiği şeklindeki yaygın görüşün tam aksinin ona nispetinin daha kuvvetli olduğu sonucuna varılmıştır.² Başka bir çalışma da yapıp bu konuda yaygın görüşün daha doğru olduğu iddia edilebilir, ancak yaygın görüşler tahkik edilmediğinde çoğu zaman o konuda farklı bir görüşün olduğu dahi bilinmemektedir. Farklı görüş bilinmediği zaman genelleme hatası ve yanlış değerlendirme olabilir. Onun için bir mezhep imamının bir konu hakkındaki görüşüyle ilgili değerlendirme yaparken ihtiyatlı olmak, aynı konuda başka görüşleri var mı diye bakmak uygun olur. Bakıldığında farklı görüşlerden hangisinin mezhep imamının gerçek görüşü olduğunu veya ona nispetinin daha kuvvetli olduğunu tespit etmek de önem arzeder.

¹ Fûru' fıkhında aynı konuda farklı rivayetlere, başta İhtilafu'l-Fukaha türü eserler olmak üzere hemen hemen her klasik fıkıh kitabında rastlamak mümkündür. Ahmed b. Hanbel'e fıkhı da içeren dini konularda nispet edilen bazı görüşlerin hatalı olduğuna dair İbn Teymiyye'nin eserlerinden derlenen yeni bir kitap yazılmıştır: İbn Teymiyye, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Abdulhalim, *el-Kavlu'l-Ahmed fi Beyani Galatı Men Galite ala'l-İmam Ahmed*, Cem eden/derleyen Murad Şükrî, Riyad 1998. Bu bağlamda Saffet Köse bir makale yazmıştır: "Mezhep Görüşleriyle İlgili Farklı Nakiller", *İslâmî Sosyal Bilimler Dergisi*, c.3, Bahar 1415/1995, sy. 1, ss.101-128. Aynı şekilde bu alanda yüksek lisans tezine dayalı olduğu belirtilen bir makale daha yazılmıştır: Atıcı, İsa, "Aynı Fıkhî Meselede Ahmed b. Hanbel'den Nakledilen Farklı Görüşler (*el-Muğni Örneği*) İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, sy.9, 2007, ss.225~248. Ebu Hanife'ye, başka mezhep fakihî olan meşhur İbn Rüşd'ün *Bidayetü'l-Müctehid*'inde nispet edilen 974 görüşten, Hanefî kaynaklarından yapılan tahkik neticesinde 93 görüşün hatalı olduğu tespit edilmiştir. Bkz. Çeker, Orhan, "İbn Rüşd'ün Mezhep Görüşlerini Tespitteki İsalet Durumu", *Doğu-Batı İlişkisinin Entelektüel Boyutu İbn Rüşd'ü Yeniden Düşünmek*, Sivas 2009, cilt, 2, s.281.

² Bkz. Hatim Bay, *et-Tahkik fi Mesaili Usuli'l-Fıkh elletî İhtelefe'n-Naklü fiha ani'l-İmam Malik b. Enes*, Kuveyt 2011, s.310-334.

Usul alanında aynı konuda mezhep imamlarına nispet edilen farklı görüşleri tespiti yönelik bazı çalışmalar yapılmıştır, ancak bir mezhep imamıyla sınırlıdır.³ Diğer mezhep imamlarına da usulde aynı konuda farklı görüşler nispet edilmiştir. Konuya bir bütünlük içinde bakmak daha faydalı olabilir. Bu cümleden olarak biz, mezhep imamlarına kendi mezhep usul kitaplarında veya farklı mezhep usul kitaplarında aynı konuda nispet edilen farklı görüşlerden çarpıcı örnekler sunarak, özeldir mezhep imamları, genelde görüşleri hakkında fikir yürütülen her insan hakkında doğru kanaat sahibi olmada ve sağlıklı değerlendirme yapabilmeye farklı görüşleri bilmenin önemine dikkat çekmeye çalışacağız. Ayrıca fıkıh usulünde aynı konuda mezhep imamlarına nispet edilen farklı görüşlerin sebepleri üzerinde duracağız. Ancak bunları yaparken konuyu dört mezhep imamıyla sınırlayacağız. Çünkü fıkıh usulü eserlerine bakıldığında dört mezhep dışındaki mezhep imamlarına nispet edilen görüşlerin genelde çok az olduğu, mezhep imamı kabul edilenlerden daha çok mezhepte meşhur olmuş ikinci, üçüncü tabakadan alimlere daha fazla görüş nispet edildiği görülmektedir, İbâdilerde ve Zahirîlerde olduğu gibi, Şia'da da durum onlardan çok farklı değildir.⁴

Usulde aynı konuda kendilerine farklı görüşler nispet edilme hususunda dört mezhep imamının birbirinden çok farkı yoktur. Bu mezhep imamlarına usulde aynı konuda farklı görüş nispet edilme olayı, İmam Şafii'nin eski ve yeni görüşü, diğer ifadeyle eski ve yeni mezhebi ayırımının ötesinde boyutlara sahiptir; ileride örnekleri geleceği üzere Şafii'nin yeni görüşü üzere yazılmış kitaplarında ve onun yeni görüşünü benimseyenlerin eserlerinde aynı konuda ona nispet edilen görüşler arasında da farklılıklara rastlanmaktadır.

Dört mezhep imamına fıkıh usulünde aynı konuda nispet edilen farklı görüşler üzerine önce örnekler vererek durum tespitinde bulunacağız, sonra bu durumun sebepleri üzerinde duracağız.

³ Bu konuda yapılmış iki çalışmaya rastladık; biri Hatim Bay'ın bir önceki dipnotta ismi geçen eseri, İmam Malik'e nispet edilen farklı görüşleri tahkik eden 529 sayfalık hacimli bir eser, diğeri içeriği biraz genişletilmiş, aynı konuda Ebu Hanife ile sonraki Hanefiler arasındaki görüş ayrılıkları üzerine yoğunlaşmış olan bir makale: Günay, Musa, "Hanefi Usulündeki Bazı Prensiplerin İmam Ebu Hanife'ye Nispetinin Değerlendirilmesi", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 19, 2012, s. 299-325.

⁴ Bir örnek vermek gerekirse Zahirî İbn Hazm (ö.456/1064), usul kitabı *İhkam*'da (Beyrut 1985, IV, 553-555) sahabe sonrası icmayı kabul etmezken, *Meratibü'l-İcma* adlı kitabında sahabe sonrası ümmetin ve alimlerin icmasından bahsetmekte ve icma olduğuna dair hüccet varsa icmaya muhalefet eden kafir olur demektedir. Devamında içtihadî konular dahil olmak üzere icmaya ibadet, muamelat ve itikattan birçok örnek vermektedir. Bkz. İbn Hazm, *Meratibü'l-İcma*, Beyrut 1998, s. 23-24 vd. İbn Teymiyye'nin (ö.728/1328) *Meratibü'l-İcma*'ya yazdığı tenkit bu kitapla birlikte (son kısmında) basılmıştır. Onda da (s.285) İbn Hazm'ın, hakkında delil olan icmaya muhalefet edeni kâfir saydığı kaydedilmektedir.

A. Dört Mezhep İmamına Fıkıh Usulünde Aynı Konuda Nispet Edilen Farklı Görüşlere Örnekler

1. İmam-ı Azam Ebu Hanife'ye Aynı Konuda Nispet Edilen Farklı Görüşlere Örnekler

İmam-ı Azam Ebu Hanife'den (ö.150/767) fıkıh usulü alanında bazen aynı konuda farklı görüşler rivayet edilmiştir. Fıkıh usulü eserlerinde aynı konuda ona nispet edilen farklı görüşlerden örnek olarak üç tanesini vereceğiz.

1.1. Emir Hemen Yapmayı (fevri) gerektirir mi?

Hanefî usulcü el-Cessas (ö.370/980) emrin hemen yapmayı gerektirip gerektirmediği konusunda ehl-i ilmin ihtilaf ettiğini belirttikten sonra özetle şöyle demektedir: Kimilerine göre zamanla kayıtlı olmayan mutlak emir, hemen yapmayı gerektirmez, mühlet ifade eder, vakti kaçırıp terk etmemek kaydıyla emredilenin yapılması ömrün sonuna kadar tehir edilebilir. Kimilerine göre mutlak emir fevri gerektirir, eda imkânı olduğunda ilk vakitte yapılması gerekir. “Üstadımız Ebu'l-Hasen (Kerhî, ö.340/951) bu görüşü ashabımızdan nakletti ve bunu, onların haccın ona yol bulabilenler üzerine hemen yapılması gereken bir farz olduğu ve onu tehir etmenin haram olduğu hususundaki sözleriyle delillendirdi.”⁵ O yine şöyle delil getirdi: “Hz. Muhammed'in bir süre haccı tehir etmesi bir mazeret sebebiyledir”.⁶ Ebu'l-Huseyn el-Basrî (ö.436/1044) de, “Ebu Hanife ashabi, emredilen şeyin acele yapılması gerektiği görüşüne vardı ve onu imkân vakitlerinin ilkinden sonraya bırakmayı haram gördü”⁷ demektedir. Hanefilikten Şafilîğe dönen es-Sem'anî (ö.489/1096) ise Ebu Hanife ashabının ekserisinin emrin fevri gerektirdiği görüşünde olduğunu belirtmektedir.⁸

Fakat Hanefî usulcü es-Serahsî (ö.490/1097) bu konuda şöyle demektedir: “Bana göre ulemamızın mezhebi şudur: Mutlak emir tehiri gerektirir, edanın hemen yapılması gerekmez. Buna el-Cami' kitabında açıklama vardır; İmam Muhammed onda, bir ay itikâf yapmayı nezreden kişiye, dilediğin ayda yap demiştir. Bir ay oruç tutmayı nezreden de böyledir. Nezre vefa mutlak emir ile vaciptir.”⁹ Serahsî bunları belirttikten sonra, Ebu'l-Hasen el-Kerhî'nin “mutlak emir hemen yapmayı gerektirir” dediğini kaydetmekte ve bu görüşleri temellendirme bağlamında şunları ifade etmektedir: “Ebu Yusuf'a göre hac ayları

⁵ el-Cessas, Ebu Bekr er-Râzî, *el-Fusul fi'l-Usul*, tah. Uceyl Casım en-Neşemî, Kuveyt 1985, II, 103.

⁶ el-Cessas, *el-Fusul fi'l-Usul*, II, 116.

⁷ Ebu'l-Huseyn el-Basrî, *el-Mutemed fi Usuli'l-Fıkh*, tah. M. Hamidullah, Dimeşk 1954, I, 120.

⁸ Bkz. es-Sem'anî, Ebu'l-Muzaffer Mansur b. Muhammed, *Kavatiü'l-Edille fi Usuli'l-Fıkh*, tah. Muhammed Hasan, Beyrut 1997, I, 75.

⁹ es-Serahsî, Ebu Bekr Muhammed b. Ahmed b. EbîSehl, *Usulu's-Serahsî*, tah. Ebu'l-Vefa el-Efganî, Ofset basım, İstanbul 1984, I, 26.

edaya imkân olduğu zaman ilk sene belirlenir. İmam Muhammed'e göre bu belirlenmez, haccı tehir caizdir. Ebu Hanife'den bu konuda iki rivayet gelmiştir."¹⁰ Serahsî bu sözün arkasından Ebu Hanife'den gelen iki rivayetin ne olduğunu ona nispet ederek açıklamamaktadır. Ancak Ebu Yusuf ve Muhammed'in bu konuda geçen farklı görüşlerini şerh etmektedir. Yaptığı şerhten ve metnin imlasından şu husus anlaşılmaktadır: Ebu Yusuf ve Muhammed, haccın eda vakti ile ilgili olarak Ebu Hanife'den farklı rivayetlerde bulunmuşlardır. Rivayetler muhtelif olunca onlara tabi görüşler de muhtelif olur.

1.2. Kur'an'ın icaz kısmı

Serahsî, *Usul* adlı eserinde bu konuda şöyle demektedir: "İcaz manada tamdır; onun için Ebu Hanife namazda Farsça ile kıraate cevaz verdi, fakat ikisi (Ebu Yusuf ve Muhammed) bu cevaz Arapça kıraate güç yetiremeyen kimse hakkında geçerlidir dediler."¹¹

Serahsî bu konuyu fûru fıkıh kitabı *el-Mebcut'ta* daha geniş olarak ele almaktadır. Bir kısmını nakletmek, konuyu biraz daha açması açısından faydalı olabilir. Onun belirttiğine göre:

"Ebu Yusuf ve Muhammed şöyle dedi: Kur'an mucizdir, icaz ise nazım ve manadadır, kişi onları okumaya kadir olduğu zaman ancak onlar ile farz yerine gelir, Kur'an'ın nazımını okumaktan aciz olduğu zaman güç yetirdiği şeyi okur, rükû ve secde yapmaktan aciz kimsenin ima ile namaz kılması gibi. Ebu Hanife ise şu rivayeti delil getirdi: Farslılar (İranlılar) Selman'a mektup yazarak, dilleri Arapçaya alışincaya kadar namazda okumaları için onlara Farsça Fatiha yazmasını istediler. Sonra, kişiye farz olan, muciz olanın okunmasıdır, icaz ise manadadır. Kur'an bütün insanlar üzerine hüccettir. Farslıların onun benzerini getirmekten aciz kalmaları onların dilleriyle olur. Allah'ın kelamı Kur'an yaratılmamıştır, sonradan oluşmuş değildir, dillerin ise tümü sonradan oluşmuştur. Buradan biliriz ki, Allah'ın kelamı özel bir dil ile sınırlı Kur'an'dan ibarettir denilemez, çünkü Allah, Kur'an'da, 'O evvelkilerin Zeburlarında vardır'¹² buyurmuştur; onlarda var olan şey onların dilleriyledir."¹³ Serahsî bu konuda kendi görüşünü açıkça belirtmemekle beraber, bu izah tarzından onun Ebu Hanife'nin görüşüne meyilli olduğu anlaşılmaktadır.

Fakat Serahsî'nin çağdaşı ve aynı bölgenin Hanefî usulcüsü el-Pezdevî'ye (ö. 482/1089) göre, Ebu Hanife'den gelen sahih görüşe göre Kur'an mana ve nazım ile birlikte bir Kitabın ismidir. Mana ve nazım birlikte rükündür, mana rükünü lazımdır/ayrılmaz, ancak nazım rükünü bazı durumlarda ruhsat olarak düşebilir, ikrah/zorlama durumunda imanda tasdik inkrarının ruhsat olarak

¹⁰ es-Serahsî, *Usul*, I, 29.

¹¹ es-Serahsî, *Usul*, I, 282.

¹² Şuara, 26/196.

¹³ es-Serahsî, *el-Mebcut*, İstanbul 1982-83, I, 37.

düşmesi gibi. Abdülaziz Buharî (ö.730/1330) bu görüşü şerh ederken der ki, Ebu Hanife namazda mazeretsiz Farsça kıraate izin verdiği için, bazıları ona göre Kur'an'ın mana itibariyle Kur'an olduğunu iddia etmişlerdir. Ebu Hanife'nin namazda Farsça kıraate izin vermesi, Kur'an'ın yedi lehçe üzerine inip okunması gibi, mest üzerine mesh, selem akdi ve yolcunun namazı kısaltması gibi ruhsattır.¹⁴

Görüldüğü üzere Ebu Hanife'nin namazda Farsça kıraate izin vermesinden usulde Kur'an'ın icazı konusunda iki farklı görüş çıkarılarak ona nispet edilmiştir. Her ikisi de tevildir, yorumdur. *Fetava-i Hindiye*'de Ebu Hanife'nin bu görüşünden döndüğü nakledilmiştir.¹⁵ Ancak bu tip iddialara ihtiyatla bakmak uygun olur. Zira büyük zatlardan gelip beğenilmeyen görüşlere bu nevi nispetler yapıldığına sıkça rastlanır. Bununla birlikte şunu da belirtmeliyiz ki, Kur'an'ın hem lafzen hem manen mucize olduğunu ifade eden görüş, Kur'an'ın bütün insanlar ve cinler toplansa benzerini getiremeyecekleri şeklinde meydan okumasına¹⁶ daha uygun düşmektedir. Zaruret olmadıkça Kur'an'ın orijinal metni üzere okunması daha anlamlı olur.

1.3. Haber-i vahidin kıyasa aykırı olması

Cessas, haber-i vahit kıyasa aykırı olduğunda hangisinin takdim edileceği hususunda Ebu Hanife'ye bir görüş nispet etmemektedir. Onun belirttiğine göre, ravi fakih olmadığı zaman kıyasa aykırı rivayeti ile amel edilmez diyen İsa b. Eban'dır, Kerhî'ye göre adil ve zaptı iyi olan her ravinin haberi kıyasa takdim edilir. Cessas bu konuda her iki görüşün sahabeden delillerini de zikretmekte, özellikle Ömer, Ali, Aişe ve İbn Abbas'ın Ebu Hureyre gibi bazı sahabenin hadis olarak rivayet ettikleri haberleri Kitaba veya kıyasa aykırı bularak reddettiklerine dair çokça örnekler vermektedir.¹⁷ Bu örneklerin bir kısmı aşağıda geleceği üzere daha sonra gelen Hanefî usulcüler tarafından da verilmiştir.

Hanefî usulcü Ebu Zeyd ed-Debusî (ö.430/1039) *Takvimü'l-Edile'de* ve *Serahsî Usul'*ünde bahsi geçen örnekleri vermekle birlikte, onlar da bu konuda Ebu Hanife'ye açıkça bir görüş nispet etmemektedirler. Onlara göre: Haberi nakleden, fakih sahabedense, kıyasa aykırı haber-i vahit kıyasa takdim edilir. Zapt yönü kuvvetli ve adil olmakla birlikte Ebu Hureyre gibi fakih olmayan sahabenin kıyasa aykırı rivayet ettiği haber-i vahit kabul edilmez. Hz. Aişe ve İbn Abbas gibi sahabeler Ebu Hureyre'nin kıyasa aykırı rivayetlerini tenkit etmişlerdir. Ebu Hureyre'nin "Ateşin dokunduğu şeyden dolayı abdest gerekir" haberini, İbn

¹⁴ Bkz. Abdülaziz Buharî, Alâeddin, *Keşfü'l-Esrar*, tah. A.M. Muhammed Ömer, Beyrut 1997, I, 37-41.

¹⁵ *Fetava-i Hindiye* (Heyet), Beyrut 1980, I, 69.

¹⁶ İsrâ, 17/88.

¹⁷ Bkz. el-Cessas, *el-Fusulfi'l-Usul*, III, 125-142.

Abbas, “sıcak sudan ve sürdüğümüz sıcak yağdan dolayı da mı abdest alalım” diyerek reddetmiştir.¹⁸

Adı geçen kaynaklarda durum böyle olmakla birlikte, “ravi fakih değilse kıyas haber-i vahide tercih edilir” şeklindeki görüşü Ebu Hanife’ye nispet edenler de olmuştur. Bu cümleden olarak Ebu Hanife ve ashabının Ebu Hureyre’den haber-i vahit yoluyla gelen musarrat hadisini¹⁹ kıyasa aykırı bularak kabul etmezken, aynı şekilde ondan gelen, unutarak yiyen içenin orucunun bozulmayacağına dair hadisi²⁰ ve namazda kakhahanın abdesti bozacağı²¹ gibi hadisleri kabul etmelerini çelişki olarak nitelemişlerdir. Bu tenkitleri nakleden Abdülaziz Buharî onlara şöyle cevap vermiştir: Kıyasın haber-i vahide takdim edileceğine dair Ebu Hanife’den bir görüş gelmemiştir, hatta o, unutarak yiyen içenin orucu meselesinde, “rivayet olmasaydı kıyasla hükmederdim” demiştir. Aynı şekilde “Allah ve Resulünden gelen şey baş ve göz üstüne” demiştir. Ravileri zayıf diye tenkit edilen namazda kakhaha ile ilgili gelen hadis, başka büyük sahabilerden de gelmiştir. Ashabımız, kıyasa aykırı olduğu için değil, Kur’an ve meşhur sünnete aykırı oldukları için musarrat, araya vb. hadislerle amel etmemişlerdir. Ravi fakih olmadığı zaman kıyasa aykırı rivayeti ile amel edilmez diyen İsa b. Eban’dır, Kadı Ebu Zeyd Debusî de bu görüşü tercih etmiştir. Kerhî’ye göre adil ve zabıt olan her ravinin haberi kıyasa takdim edilir.²²

Çağımızda Ebu Hanife’nin hadis anlayışını inceleyen bazı eserlerde, Ebu Hanife’nin ravide fakih olma şartını aramadığı ve haber-i vahidi mutlak surette kıyasa takdim ettiği belirtilmektedir.²³ Ancak yine çağımızda yazılan fıkıh usulü kitaplarında haber-i vahidin kabulü şartları içinde, Ebu Hanife ve Hanefilere göre ravi fakih değilse kıyasa aykırı haberi kabul edilmez denilmektedir.²⁴

¹⁸ Bkz. ed-Debusî, Ebu Zeyd, *Takvimü'l-Edille fî Usulî'l-Fıkh*, tah. Halil Muhyiddin, Beyrut 2001, s. 180-181; Serahsî, *Usul*, I, 338-342.

¹⁹ Musarra (t), sütlü gözükmeleri için sağılmadan satılan deve veya koyun demektir. Hz. Peygamber bu durumda bir hayvanı alan onun sütünü içmişse, isterse o hayvanı elinde tutar, isterse bir sa’ hurmayla birlikte geri verir demiştir. Bkz. Müslim, *Buyu'*, 11; Ebu Davud, *Buyu'*, 46.

²⁰ Buharî, *Savm*, 26; Tirmizî, *Savm*, 26.

²¹ *Zeylaî, Nasbu'r-Râye li Ehadisi'l-Hidaye*'de (Kahire trz, I, 47-54) bu hadisin hem müsned hem mürsel olarak rivayet edildiğini söyledikten sonra, müsned şekilde Ebu Musa el-Eşarî, Ebu Hureyre, Abdullah b. Ömer, Enes b. Malik ve Cabir b. Abdullah gibi sahabeden geldiğini belirtmektedir.

²² Bkz. Abdülaziz Buharî, *Keşfü'l-Esrar*, II, 557-559.

²³ Bkz. Ünal, İsmail Hakkı, *Ebu Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, Ankara 1994, s.157-162. Ayrıca bkz. Ebu Zehra, Muhammed, *Ebu Hanife*, çev. Osman Keskiöğlü, Ankara 1999, s. 343-345.

²⁴ Bkz. Abdülkerim Zeydan, *el-Veciz fî Usulî'l-Fıkh*, Ofset basım, İstanbul 1979, s.143-144; Zekiyyüddin Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usulü'l-Fıkh)*, çev. İ. Kafi Dönmez, 14.Baskı, Ankara 2011, s. 87-90; Atar, Fahrettin, *Fıkıh Usulü*, İstanbul 1996, s. 42-43.

Haber-i vahidin kıyasa aykırı olması konusunda geçen bu ihtilaflardan bizim edindiğimiz izlenim şudur: Hanefî alimler, ilk ravi fakih olsun veya olmasın ondan gelen haber-i vahit, fakihliğini üstün gördükleri kişiler veya hocaları silsilesiyle geliyorsa, onu kıyasa tercih etmişlerdir, böyle değilse kıyası haber-i vahide tercih etmişlerdir. Namazda rükûa giderken ve kalkarken tekbir getirildiğinde ellerin kaldırılıp kaldırılmayacağı meselesinde Ebu Hanife ve Evzaî arasında geçen meşhur tartışmada görüldüğü üzere Ebu Hanife'nin kendine göre daha fakih gördüklerinin namazda ilk tekbirden sonra ellerin kaldırılmayacağını ifade eden rivayetlerini diğer rivayete tercih etmesi²⁵ bu kanaate ışık tutmaktadır. Ancak Hanefiler “prensip” haber-i vahidi kıyasa takdim etmektedirler denebilir.

2. İmam Malik'e Aynı Konuda Nispet Edilen Farklı Görüşlere Örnekler
Malikî mezhebini diğerlerinden daha bütüncül görenler vardır, ancak tahkik edildiğinde İmam Malik (ö.179/795) ile talebeleri arasındaki ihtilaflar üzerine kitaplar yazıldığı görülür.²⁶

İmam Malik'e nispet edilen farklı görüşleri bu konuda özel ve çok detaylı bir çalışma olması hasebiyle Hatim Bay'ın *et-Tahkik fî Mesaili Usuli'l-Fıkh elletî İhtelefe'n-Nakli fîha ani'l-İmam Malik b. Enes* adlı eserinden özetle nakledeceğiz. Verilen bilgileri, gerekli gördükçe meşhur Malikî usulcülerin eserlerinden de tahkik etmeye çalışacağız.

2.1.Ahad haber ile kıyasın çatışması

İmam Malik'e göre ahad haber ile kıyas çatıştığında kıyasın habere takdim edileceği görüşü yaygın bir kanaattir.²⁷ Ancak İmam Malik'ten bu durumda haberin kıyasa takdim edileceği de nakledilmiştir. Nitekim Hatim Bay'ın yukarıda adı geçen eserinde tahkik edildiğine göre: Çatıştıklarında haberin kıyasa tercih edileceği şeklindeki görüşü Malik'ten Medineli ashabı nakletmiştir. el-Kurtubî (ö.671/1272) de Malik'in görüşü olarak gelen bu naklin doğru olduğunu söylemiştir. Malik'ten yapılan bu nakli Kadı İyaz (ö.544/1149) meşhur etmiştir, *Tenbihat* adlı kitabında Malik'in bu meselede (musarrat hadisi hakkında) görüşü şudur demiştir: “Hiç kimseye bu hadis hakkında rey hakkı yoktur.” Bu, Malik'in mezhebine göre ahad haberin kıyasa takdimi hususunda meşhurdur.

²⁵ Ebu Hanife'nin Evzaî'ye sözü/cevabı: İbrahim, Salim'den daha fakihdir; Abdullah b. Ömer'in sahabe fazileti olmasaydı Alkame'nin de ondan daha fakih olduğunu söyledim, Abdullah'a gelince o da Abdullah'tır. (Abdullah İbn Mesud'un üstünlüğü bilinir.). ed-Dihlevî, Veliyyullah, *el-İnsaf fî Beyani Esbabî'l-İhtilaf*, tah. Ebu'l-Fettah Ebu Gudde, Beyrut 1986, s. 32.

²⁶ İbn Abdilber, Ebu Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed el-Kurtubî, *İhtilafu Akvali Malik ve Ashabihi*, tah. Hamid Lahmer ve Miklos Muranyi, Beyrut 2003.

²⁷ Bkz. ed-Debusî, Ebu Zeyd, *Tesisü'n-Nazar*, Kahire 1994, s. 47; el-Amidî, Seyfeddin, *Münteha's-Sûli fî İlmî'l-Usul*, Beyrut 2002, s.95; Abdülkerim Zeydan, *el-Veciz fî Usuli'l-Fıkh*, s.142-143; Zekiyyüddin Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, s. 92-93; Atar, Fahrettin, *Fıkh Usûlü*, s.44.

Müteahhirin alimlerden Muhammed Emin eş-Şenkitî²⁸de Malik'ten Medinelilerin yaptığı rivayetin sahih olduğuna hükmetmiştir. Çatışma halinde kıyasın haber-i vahide takdimini Malik'e onun ashabından Iraklılar nispet etmiştir. el-Bacî (ö.474/1081), İbn Rüşd (ö.595/1199) ve el-Karafî (ö.684/1285) ve daha başkaları da bu görüşü İmam Malik'e nispet etmişlerdir. Çatıştıklarında kıyasın haber-i vahide tercih edileceğini söyleyenlerin delillerinden biri şudur: Malik, *Müdevvene*'de, köpeğin salyası meselesinde şöyle demiştir: “Avladığı yenen hayvanın salyası nasıl mekruh olur?” Buna, haber-i vahidin kıyasa takdim edileceğini savunanlar İmam Malik'ten gelen birçok rivayetle karşılık vermişlerdir. Bunların delillerinden biri şudur: Bısr b. Ömer'den sabit olduğuna göre o şöyle demiştir: Malik b. Enes'ten çok işitmişimdir, Peygamber'den (sav) bir hadis söylediği zaman ona şöyle denirdi: “Sen ne diyorsun veya reyin ne?” O şu ayeti hatırlatıyordu: “Onun emrine muhalefet edenler kendilerine fitne veya azap isabet etmesinden sakınsınlar.” (Nur, 63) Bu konuda her iki tarafın bunlardan başka delilleri de vardır.²⁹

Hatim Bay, bahsi geçen bu konuda tarafların delillerini verdikten sonra kendi tercihini şöyle ortaya koymaktadır: Malik, sahih haber-i vahidi kıyasa takdim etmiştir. Malik'in kıyası haber-i vahide tercih ettiği şeklindeki yanılığın sebebi şudur: Malik'in sahih kabul etmediği, Kitaba ve Medine ehli ameline aykırı bulunduğu, açık kıyasa muhalif gördüğü hadislerle amel etmemesinden veya hadisin ona ulaşmamasından dolayı onu görüp de terk etmiş gibi algılanmasından veyahut hangi gerekçeyle hadisi reddettiğinin bilinmemesinden, onun kıyası haber-i vahide tercih ettiği sanılmıştır. Malik kıyası mutlak surette haber-i vahide takdim etmez. Malik'ten çatışma halinde haber-i vahidin kıyasa takdim edileceğine yönelik naklin delilleri daha kuvvetlidir.³⁰

²⁸ Muhammed Emin eş-Şenkitî (ö.1393/1973), Hanbeli usulü üzerine yazılan *Müzekkire fî Usuli'l-Fıkh* adlı kitabının mukaddimesinde belirtildiğine göre Medine-i Münevvere'de Camiatu'l-İslamiyye'de İbn Kudame'nin *Ravdatu'n-Nazır* adlı usul kitabını okutmuş ve bu kitabın daha iyi anlaşılması için bazı eklemeler de yaparak adı geçen eserini yazmıştır.

²⁹ Bkz. Hatim Bay, *et-Tahkik*, 310-33.

³⁰ Bkz. Hatim Bay, *et-Tahkik*, 331-334.

Bacî'nin *İhkam*'ını tahkik eden Dr. Abdullah Muhammed el-Cebburî bu mesele hakkında şöyle demektedir: “Çatıştıklarında kıyasın haber-i vahide tercih edileceğini birçok usulcü ve daha başkaları İmam Malik'e nispet etmişlerdir. Bu reddedilmiş bir görüştür, bunun Malik'e nispetinde şüphe vardır. *el-Keşf* sahibi bunun Malik'ten meşhur olmadığını, *Kavatiü'l-Edille* sahibi ise bunun çok çirkin ve batıl bir görüş olduğunu, Malik'in bundan yüce olduğunu, bu görüşün ondan sabit olduğunu bilmediklerini söylemiştir. Bacî, Maliki ulemasının büyüklerindedir, o bu görüşü İmam Malik'e nispet etmemiştir, başka görüşü tercih etmiştir.” el-Bacî, *İhkam*, II, 224, dipnot 2. Doğrudur, Bacî burada “Ashabımızdan çoğuna göre kıyas, ahad haberlere mukaddemdir” demektedir, ancak Hatim Bay, bu görüşün Malik'ten rivayet edildiğini Bacî'nin *el-Münteka* (IV, 262) adlı eserinden vermektedir.

Bize göre de, İmam Malik'in hadisçi yönü dikkate alınınca onun haber-i vahidi kıyasa takdim etmesi daha anlamlı gelmektedir.

2.2. Medine ehlinin hangi ameli hüccettir?

İmam Malik'e göre Medine ehlinin ameli hüccettir. Yaygın kanaat böyledir. Ancak Medine ehli kimlerdir ve onların hangi ameli hüccettir? Bu hususta İmam Malik'e farklı görüşler nispet edilmiştir. Bir nakle göre, Irak Medresesi Malikî büyüklerine ve Bağdatlı Malikîlerin tümüne göre nakle dayanmayan, nazar ve istidlale, içtihadı dayanan Medine ehli ameli hüccet değildir. Bu görüşü Malik'e Kadı Abdülvehhab (ö.422/1031), Kadı Bakillanî (ö.403/1012), Kadı İyaz, Bacî, İbn Aşur, Muhammed Emin eş-Şenkitî ve daha başkaları nispet etmiştir. Kadı İyaz bu görüşü Iraklı mütekaddimin Malikilere atfetmiştir. Bacî bu görüşü İmam Malik ashabının muhakkiklerinden nakletmiştir. Bacî'nin belirttiğine göre İmam Malik birçok meselede Medine ehlinin görüşlerine muhalefet etmiştir, sadece nakil yoluyla gelen konularda Medine ehlinin amelini delil saymıştır. Bu görüşte olanlar Malik'in *Muvatta*'da geçen "Bize göre üzerinde birleşilen şeyde ihtilaf yoktur" sözünü vb. ifadelerini delil getirmişlerdir. İkinci nakle göre, istidlale dayanan Medine ehli ameli delildir. Bacî'ye göre bu görüşe bu konuda derin düşüncesi olmayan Malikî mezhebinden bir topluluk varmıştır. Kadı İyaz'ın belirttiğine göre Iraklı müteahhirin Malikîler bu görüşe gitmiştir. Bu görüşü Malik'e Mağrip Malikîlerinin çoğunluğu nispet etmiştir. İbn Hacıb (ö. 646/1054) de bu görüştedir. Bu görüşte olanlar, İmam Malik'in Leys b. Sa'd'a yazdığı Risalede³¹ geçen "İnsanlar Medine ehline tabidirler" sözü vb. ifadelerini delil getirmişlerdir.³²

Zikri geçen görüşleri aktaran Hatim Bay'ın bu konuda tercihi özetle şöyledir: Nakle dayanan Medine ehlinin amelini delil olduğunda Malikî mezhebinde şüphe yoktur. Nakle dayanmayan amele gelince Kadı Abdülvehhab, Bağdat Malikîlerinin cumhuruca göre bunun delil olmadığını nakletmiştir. Sahabe sonrası, tabiin dönemi Medine ehlinin amelinde ihtilaf vardır. Medine ehli ameli meselesinde doğru olan, ister nakle dayansın, ister içtihadı dayansın açıkça sahabe zamanına ulaşan Medine ehli amelini delil olmasıdır.³³

2.3.Sahabi kavli

Sahabi kavlinin hüccet/delil olup olmadığı hususunda da Malik'ten farklı görüşler nakledilmiştir. Birinci nakle göre, sahabe kavli/görüşü diğer

³¹ Risale hakkında geniş bilgi için bkz. Yusuf Musa, Muhammed, "İmam Malik ile Leys b. Sa'd Arasındaki İhtilaf ve Yazışma", çev. Abdulkadir Şener, *Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 1968, cilt: XVI, 132.

³² Hatim Bay, *et-Tahkik*, 413-430. Medine ehlinin ameli konusunda benzer tartışmalar için bkz. el-Bâcî, Ebu'l-Velid Süleyman, *İhkamu'l-Fusul fî Ahkâmî'l-Usul*, tah. Abdullah Muhammed el-Cebburî, Dımeşk 2012, II, 49-54.

³³ Hatim Bay, *et-Tahkik*, 430-435.

müçtehitlerin görüşü gibi mutlak surette delil değildir. Kadı Abdülvehhab, Malik'in mezhebinin bunun doğru olduğunu gerektirdiği görüşüne varmıştır. Bâcî de *İhkam*'da bunun Malik'in görüşü olduğunu açıklamıştır. Buna göre Malik'in mezhebinden anlaşılan, sahabe görüşünün delil olmadığıdır. İkinci nakle göre, sahabi kavli şer'î delildir. Bunu Malik'e İbn Ebî Zeyd el-Kayravanî (ö.386/996) nispet etmiştir. Karafî'nin belirttiğine göre bu konuda Malik'in ve ulemadan bir topluluğun görüşü şöyledir: "Tek başına her sahabinin görüşü delildir." Başka mezhepten Ebu İshak eş-Şirazî (ö.476/1083), el-Amidî (ö.631/1234), İbn Teymiyye (ö.728/1328) ve daha başkaları da bu görüşü Malik'e nispet etmiştir. İbn Kayyim'e (ö.751/1350) göre Malik sahabi kavlini kıyasa takdim eder. Üçüncü nakle göre, sahabi kavli, kıyas onu gerektirmediği zaman delildir. Diğer bir ifadeyle, sahabi kavli kıyasa aykırı ise hüccettir.³⁴

Hatim Bay, bunları nakledip tarafların Malik'in sözlerinden getirdikleri delilleri verdikten sonra, kendi tercihi olarak, Malik'e göre kavli veya sükutî icma şekline dönüşmeyen sahabe görüşlerinin delil olmadığını belirtmektedir.³⁵

İmam Malik'e usulde nispet edilen farklı görüşler bunlarla sınırlı değildir, bu konuda Hatim Bay'ın adı geçen özel çalışmasında çok daha fazla madde vardır. Yapılan bazı atıflardan da görüldüğü üzere Malik'e ve mezhebine başka usulcüler tarafından da farklı görüşler nispet edilmiştir. Onların da tahkik edilmesi gerekir.³⁶ Bunlara ilaveten şunu da belirtelim ki, İmam Malik'e yanlış bir kıyas nispet edilerek fûru fıkıhta adaba aykırı görüşler de izafe edilmiştir, ancak bazı Malikî alimler tahkik ederek o görüşün Malik'e nispetini şiddetle reddetmişlerdir.³⁷

3. İmam Şafî'ye Aynı Konuda Nispet Edilen Farklı Görüşlere Örnekler

³⁴ Bkz. Hatim Bay, *et-Tahkik*, 437-445.

³⁵ Bkz. Hatim Bay, *et-Tahkik*, 445-451.

³⁶ Hanefî usulcü es-Serahsî, "Malik'in ashabından bazıları mutlak emir ibaha, bazıları nedb gerektirir dediler" demektedir. Bu şekilde Malikî mezhebinde iki görüş var izlenimi oluşmaktadır. Ancak meşhur Malikî usulcü el-Bâcî *İhkam*'da nedb görüşünü Malikîlerden birkaç kişiye nispet etmekte ve İmam Malik'e göre emrin vücup ifade ettiğini açıkça belirtmektedir. Bkz. es-Serahsî, *Usul*, I, 16; el-Bâcî, *İhkamu'l-Fusul fî Ahkami'l-Usul*, I, 77-85.

³⁷ Taberî'nin (ö.310/922) *İhtilafu'l-Fukaha* (Beyrut trz, s.304-305) adlı eserinin son kısmında şöyle bir nispet vardır: "Malik şöyle demiştir: Bir adamın karısına önünden cinsel ilişkide bulunduğu gibi dübürden (arkadan/makattan) cinsel ilişkide bulunmasında da bir beis yoktur. Bunu bize Yunus, İbn Vehb'den, o da Malik'ten haber verdi (...) Herkesin ittifakıyla nikâh evlenene haramı helal kıldığına göre, helal olmada ön arkadan evla değildir." Taberî'nin nispet ettiği bu görüşe, başta *Müdevvene* olmak üzere Malikî eserlerinin çoğunda hiç değinilmemiş, Kurtubî gibi bazı alimlerin eserlerinde ise değinilip şiddetle reddedilmiştir. Bkz. Malik b. Enes, *el-Müdevvenetü'l-Kübra*, Sehnun rivayeti, Beyrut 1994, IV, 485, 518; el-Kurtubî, *el-Cami li Ahkami'l-Kur'an*, Beyrut 2006, IV, 9.

İmam Şafî'nin (ö.204/819) görüşlerinin kavlı-kadim ve kavlı-cedid/eski ve yeni görüşü, eski ve yeni mezhebi diye ikiye ayrıldığı bilinmektedir. Bunu Şafîiler inkâr etmez, bunun sebepleri üzerinde yorumlar yapar, bir çelişki gibi anlaşılmaması için de gayret gösterirler.³⁸ Şafî'nin eski ve yeni mezhebi üzerine hacimli bir çalışma yapılmıştır.³⁹ Ancak girişte işaret ettiğimiz üzere burada Şafî'nin yeni mezhebi üzere yazılan kitaplarda usulle ilgili aynı konuda ona nispet edilen farklı görüşlere örnekler verilecektir.

3.1. Emir neyi gerektirir?

İmam Şafî usul kitabı *Risale*'de emrin neyi gerektirdiğini, diğer bir deyişle emrin ne ifade ettiğini tartışmamıştır. Ancak daha sonraki Şafî usulcüler bu konuda ona üç görüş nispet etmişlerdir: 1. Emir vücup ifade eder. 2. Emir nedb ifade eder 3. Emir ile neyin kastedildiğini bilmek için beklemek gerekir, karineye göre hükmedilir.

Şafî mezhebinden mütekellimin metoduyla usul yazan el-Cüveynî (ö.478/1085), "Emrin gerektirdiği hüküm konusunda Mutezilenin görüşlerinin hakikatini ancak usulcülerin havassı anlar" deyip, arkasından Mutezileden "vaid (tehdit) bitişirse emir icap gerektirir", "mücerret emir nedb ifade eder", "mutlak emir irade bildirir" diyenlerin olduğunu belirttikten sonra şöyle demektedir: "Fakihlerin tümüne gelince: Onların cumhurundan/ çoğunluğundan meşhur olan görüşe göre, karinelere mücerret olduğu zaman emir siygası icap içindir. Bu Şafî'nin mezhebidir/görüşüdür. Ashabımızdan mütekellimler bekleme görüşünde Ebu'l-Hasen el-Eş'arî'ye (ö.324/936) tabi olmada birleşmişlerdir. Onlardan Ebu İshak'tan başkası Şafî'nin bu görüşüne destek çıkmamıştır."⁴⁰ Cüveynî'nin bu sözlerinden kendisinin de bu konuda mütekellimlerin görüşünde olduğu gibi bir izlenim çıkmaktadır, ancak konunun sonunda Şafî'nin görüşünü tercih etmektedir.⁴¹ Şafî mezhebinden mütekellim metoduyla usul yazan el-Gazalî (ö.505/1111) emrin gerektirdiği hüküm konusunda bekleme (tevakkuf) görüşünü tercih etmiştir. Gazalî'ye göre Şafî'ye nedb görüşünü nispet edenler olmuştur, fakat o *Ahkâmu'l-Kur'an* adlı kitabında emrin nedb ve vücup arasında mütereddit ve muhtemel olduğunu açıkça söylemiştir.⁴²

³⁸ Bkz. Ebu İshak eş-Şirazî, İbrahim b. Ali, *et-Tabsıra fi Usuli'l-Fıkh*, tah. Muhammed Hasan Heytu, Dimeşk 1983, s. 511-518; el-Cüveynî, Ebü'l-Mealî Abdülmelik, *et-Telhis fi Usuli'l-Fıkh*, tah. Muhammed Hasan İsmail, Beyrut 2002, s. 526-529.

³⁹ Abdüsselam, Ahmed, *el-İmam eş-Şafî fi mezhebihi el-kadim ve el-cedid*, Endonezya 1988. Eser 744 sayfa.

⁴⁰ el-Cüveynî, Ebü'l-Mealî Abdülmelik, *el-Burhan fi Usuli'l-Fıkh*, tah. Salah b. Muhammed b. Uveyda, Beyrut 1997, II, 67- 68.

⁴¹ Bkz. el-Cüveynî, el-Burhan, II, 71.

⁴² Bkz. el-Gazalî, Ebu Hamid, *el-Mustasfa min İlmi'l-Usul*, tah. Muhammed Süleyman el-Aşkar, Beyrut 2012, II, 70-72.

Şafiî mezhebinden fukaha metoduyla usul yazan Ebu İshak eş-Şirazi ise şöyle demektedir: “Mücerret emir vücubu gerektirir. Eş’ariler şöyle dedi: Siyganın istid’a (talep, çağırma) için olduğu sabit olduğu zaman, o konuda beklemek gerekir, vücuba veya başkasına ancak delil ile hamledilir. Mutezile ise şöyle dedi: Emir nedbi gerektirir, vücuba ancak delil ile hamledilir. Bu bazı ashabımızın da görüşüdür.”⁴³ Usulle ilgili eserinin başında fukaha metoduyla usul yazdığını söyleyen es-Sem’anî de, emrin gereği konusunda bekleme görüşünü Eş’arî’ye nispet etmektedir, ancak kendisi “Bize göre emrin gereği vücuttur”⁴⁴ demektedir.

Bu nakillerden anlaşılacağı üzere istisnalar olmakla birlikte Şafiî mezhebinden mütekellimin metoduyla usul yazan usulcüler genelde emrin gereği konusunda Eş’arî’nin görüşünü Şafiî’nin görüşüne tercih ederken, fukaha metoduyla usul yazan Şafiî usulcüler Şafiî’nin görüşünü tercih etmişlerdir. Aslında tarafların tercihleri ihtilafli çoğu usul konusunda genelde böyledir. İstisnâî durumlar olabilir. Ancak bu husus ayrı bir çalışma konusunu gerektirir.

3.2. İcma

Şafiî’nin icma konusundaki görüşlerini, onlarda bir sorun görmeksizin genel icma anlayışına uygun olarak nakleden çalışmalar olmakla birlikte, onlarda çelişkiler olduğunu tespit edenler de vardır. Bu konuda Ahmet Hasan şöyle demektedir:

“*Risale*’de görülen icma konsepti ilk dönem okulları ile uyum içerisindedir. Şafiî bu eserinin değişik bölümlerinde alimlerin icmasından bahseder ve argümanını bu prensibe dayandırır. Örneğin şöyle der: Alimler (ehl-i ilim) akile (katilin kabilesi) hatayla adam öldürme olayında kan parasının (diyet) üçte biri veya daha fazlasını ödeme konusunda ittifak ettiler. Bir başka yerde de Müslüman alimler (icma’u ulemai’l-müslimin) hiçbir zaman Peygamber sünnetine aykırı bir konu üzerinde ittifak etmezler der. Bu ifade, ‘biz biliyoruz ki insanların çoğunluğu (ammütühüm) Peygamber sünnetine aykırı bir hususta veya hata üzerine ittifak etmezler’ ifadesinden açık biçimde farklıdır. Gerçekten bu durum bir çelişkidir, onun icmayı zorunlu görevler konularıyla ve insanların çoğunluğunun fikri olması şartıyla sınırlamasından sonra ve yine onun alimlerin ittifakının yanılmazlığı hakkında önceki ifadesini özellikle de alimlerin icması ihtimalini çürütmek için harcadığı güç göz önüne alınca bu sözleri nereye oturabiliriz. İşte böylece Şafiî’nin alimlerin icması konusundaki görüşü önceki görüşünden sonrakine doğru bir gelişme gösterir. Prof. Schacht ise farklı bir tez ileriye sürer. Ona göre Şafiî’nin icma doktrini onun yazılarında devamlı bir gelişme gösterir. Schacht devamında şöyle der: ‘Şafiî, alimlerin icmasını kabulle işe başladı. Daha sonra bunun bir delil olmayacağına hatta onun varlığını bile

⁴³ Ebu İshak eş-Şirazi, *et-Tabsira*, s. 26-27.

⁴⁴ es-Sem’anî, *Kavatiü’l-Edille*, I, 54.

inkâra kadar ulaştı.⁴⁵ Bununla birlikte o, bu fikir onda köklü bir şekilde yerleştiği için Şafîî'nin bunu yardımcı bir argüman olarak kullandığını söyler.⁴⁶

Bu görüşe karşı, İmam Şafîî'nin eski ve yeni mezhebi üzerine yapılan bir çalışmada şöyle denmektedir: Bazı muasır ulema, Şafîî hakkında onun sadece İslam'ın beş erkânı üzerine icmada olduğu gibi dinden zaruri olarak bilinen konularda icmanın delil olduğunu söylediğini yazıyorlar. Biz buna katılmıyoruz; o zaman Şafîî'nin bu görüşünün icmayı kabul etmeyen Nazzam'ın görüşünden farkı kalmaz, onlar Şafîî'nin *Cimau'l-İlim*'de hasmı ilzam için söylediği sözlerden onun sadece bu nevi icmanın delil olduğunu söylediğini zannetmişlerdir.⁴⁷

Şafîî'nin icma görüşü hakkında iki farklı anlayış ortaya çıktığına göre onları tahlil etmek uygun olur. Öncelikle belirtelim, yukarıda Ahmet Hasan'ın Şafîî'nin icma konusundaki çelişkili görüşlerinin sebebini izah kabildinden söyledikleri ile Schacht'ın söyledikleri arasında iddia edildiği gibi bir fark yoktur; ikisi de mevzu bahis çelişkiyi Şafîî'nin görüşlerinin evrilerek gelişmesine bağlamaktadır. Bunlardan farklı olarak Şafîî'nin icma konusundaki çelişkili görüşlerinden birinin talebeleri tarafından hata ile yazılarak ona nispet edilmiş olabileceği söylenebilir. Şafîî, *Risale*'de icma bahsi ve devamında, beldelere bedenen dağılmış olsalar bile insanların bilmesi gereken farz konularda görüş olarak ittifakları ile alimlerin ihtisas gerektiren konularda ittifakını icma ve delil sayarken,⁴⁸ *el-Ümm* kitabının *Cimau'l-İlim* bölümünde, insanların bilmemesi caiz olmayan farz konularda ittifakını icma kabul etmekte ve ihtisas gerektiren konularda icma iddialarına karşı, beldelere dağılmış alimlerin ittifakının gerçekleşmesinin ve bunun bilinmesinin mümkün olmadığını ısrarla savunmaktadır.⁴⁹ Bunların alimlerin icmasından bahseden tartışmacı hasmı ilzam için söylenmesi, Şafîî'nin icma konusundaki şüphelerini gösterir. Bu belirtildiği gibi bir çelişkidir. Bunda yanlış anlaşılacak bir taraf yoktur. Ayrıca icma konusunda benzer çelişkili tutum, ilgili kısımda geleceği üzere, ondan fıkıh öğrenen Ahmed b. Hanbel'den de rivayet edilmiştir. Bu duruma çelişki değil de, değişerek gelişme diyelim denebilir, bu makul karşılanabilir, izah edilebilir. Nitekim biz de bu çalışmanın başlığında, nispet edilen farklı görüşler ifadesini kullandık.

⁴⁵ Schacht, Joseph, *The Origins of Muhammedan Jurisprudence*, London 1967, s. 88-89.

⁴⁶ Ahmet Hasan, *İlk Dönem İslam Hukuk Biliminin Gelişimi*, çev. Haluk Songur, İstanbul 1999, 244-245. İmam Şafîî'nin icma hakkındaki düşüncelerinin karmaşıklığına dikkat çeken yeni çalışmalar da yapılmıştır. Bkz. Yenidoğan, Adem, "İmam Şafîî (ö.204/820)'nin İcma Anlayışı", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 13, Sayı: 1, Bahar 2013, s. 89-105.

⁴⁷ Bkz. Abdüsselam, *el-İmam eş-Şafîî fi mezhebihi el-kadim ve el-cedid*, s. 376-377.

⁴⁸ Bkz. eş-Şafîî, Muhammed b. İdris, *er-Risale*, Ofset basım, İstanbul 1985, s.203-205, 230-232.

⁴⁹ eş-Şafîî, *el-Ümm*, Beyrut 1983, VII, 294-295.

3.3. Her müçtehit İsabetli midir?

Her müçtehit isabetli midir, değil midir? İmam Şafî bu konuyu *Risale*’de Kıyas ve İctihadın İspatı bahsinde uzunca tartışmıştır; konu biraz dağınık ve tekrarlarla iç içe geçtiği için onun sözlerini özetle aktaracağız: Hak iki kısma ayrılır, “zahir” ve “batın”. Kişi bazen hem zahirde hem batında hakkı ihata edebilir, bazen batında olanı değil, zahirde olanı ihata eder. Kişi ilmi ölçüsünce kendisine zahir olana göre içtihat edip hüküm vermekle mükelleftir, bu anlamda her müçtehit isabetlidir, batındaki hakka isabet edemese de mükellef olduğu şeyi yapmış olur. Onun için “Hakim içtihat ettiği zaman isabet ederse iki sevap, hata ederse bir sevap vardır”⁵⁰ hadisinde geçtiği üzere her içtihat edene sevap vardır. Durum zahire göre olmasaydı hata edene sevap olmazdı. Örneğin kişi kibleye yöneldiğinde Kâbe’ye aynen isabet edemese de onu araştırdığı için mükellef olduğu şeyi yapmıştır. Bir işte günah ve amel-i salih karışık olduğunda ancak galip olan duruma göre içtihat edilir, müçtehitler bu konuda ihtilaf edebilir. Bazı işlerinde kusur olsa da kişi zahirde genelde iyi ise iyi kabul edilir, çünkü günahtan arı hiç kimseyi görmedik. Keza bir hakim adil şahitle hükmetmekle emrolunmuştur, şahidin zahirde adil olduğunu görünce onunla hükmeder, ama batında/gerçekte o şahit adil olmayabilir, hatta bir başka hakim onun zahirde adil olmadığını bilip şahitliğini reddedebilir. Her iki hakim de mükellef olduğu şeyi yapmıştır. Adil olan ile adil olmayanı ayırmak için bedende ve sözde bir alamet yoktur. Onun doğruluğu ancak nefsindeki/içindeki durumu tecrübe etmekle bilinir.⁵¹

Görüldüğü üzere Şafî, zahirde her müçtehit isabetlidir, batında doğru birdir demektedir; bu görüş Ebu Hanife, Ebu Yusuf ve İmam Muhammed’e nispet edilen, “Her müçtehit mükellef olduğu şeyde isabetlidir, Allah katında doğru birdir”⁵² görüşüne tekabül eder. Ancak bu ifadede “her müçtehidin isabetli olduğu” hususu geçtiği için bu görüş, “içtihadî meselelerde Allah katında belirlenmiş doğru veya doğruya daha yakın şey yoktur, doğru bir tane değildir, doğru birden fazla olabilir, bu anlamda her müçtehit isabetlidir” diyenlerin görüşüyle biraz karışmaktadır. Bu bakımdan Şafî usulcü Ebu İshak e-Şirazî bu konudaki görüşleri tasnif etmekle birlikte o da tam olarak onları birbirinden ayıramamış gözükmektedir, o şöyle demektedir:

“Füruda müçtehitlerin görüşlerinden biri haktır/doğrudur, bu bağlamda doğruyu talep etmeyi ve ona isabet etmeyi gerektiren delil vardır, onun dışındaki görüş batıldır. Bu Ebu İshak el-İsferayînî’nin görüşüdür. Ashabımızdan bazıları şu kanaate vardı: Hak bir görüştedir, fakat kişi ona isabetle mükellef değildir. Ancak hakkı talep etmekte içtihat ile mükellefiz. Eş’arîlerin çoğu şu görüşe vardı: Her müçtehit isabetlidir. Bu Mutezilenin ekseriyetinin görüşüdür. Bu Ebu Hanife’nin de mezhebidir. Şu kadar ki bu görüşte olanlar konunun ayrıntısında ihtilaf

⁵⁰ Buharî, İtisam, 21; Müslim, Akdiye, 15.

⁵¹ eş-Şafî, *er-Risale*, s.205-219.

⁵² el-Cessas, *el-Fusul fi’l-Usul*, IV, 298.

etmişlerdir: Kerhî'nin belirttiğine göre: Burada gerçekte talep edilen hakka daha yakın hüküm vardır, fakat mükellef ona isabetle mükellef değildir. Ancak içtihadının hükmüyle mükelleftir. Kerhî bunun Ebu Hanife ve onun ashabının (Ebu Yusuf ve Muhammed gibi) görüşü olduğunu zikretti. Ebu Haşim (Cübbâî) şöyle dedi: Burada müçtehidin kendi katında doğru diye hükmettiğinden başka talep edilen doğruya daha yakın şey yoktur. Ebu Ali'den gelen rivayetlerden biri de böyledir.⁵³

Cüveynî'nin belirttiğine göre: Eş'arî ve Kadı Bakillanî'ye göre zannî konularda her müçtehit isabetlidir. Kadı Bakillanî bu görüşü Şafîi'den de nakletmiştir ve görüşü bu olmasaydı onu usulcü saymazdım demiştir. Ancak üstat Ebu İshak, isabetli birdir, "her içtihat eden isabetlidir" görüşünün başı safsata, sonu zındıklıktır, Şafîi mezhebinde meşhur olan görüş budur demiştir. Cüveynî bu konuda Eş'arî ve Kadı Bakillanî'nin görüşünü tercih etmiştir.⁵⁴

Gazalî, bu konuda Ebu Hanife ve Şafîi'den iki farklı rivayet geldiğini söylemektedir. Gazalî bununla birlikte, kimi alimlerin zannî konularda her müçtehit isabetlidir, kimi alimlerin her müçtehit isabetli değildir dediğini belirtmekte ve konuyu genişçe tartışmaktadır. Gazalî'nin kendisi, Allah katında muayyen bir doğrunun olmadığı, her müçtehidin isabetli olduğu görüşüne katılmaktadır.⁵⁵

Gazalî'nin bu konuda Cüveynî gibi, Eş'arî ve Kadı Bakillanî'nin görüşünü, Şafîi'nin görüşüne tercih ettiği görülmektedir. Esasen "Her müçtehit isabetlidir" görüşü tam anlamıyla Mutezilenin görüşüdür.⁵⁶ Bazı usul kitaplarında, "Mutezileden bazı kimseler, Ebu Hanife'den 'Her müçtehit isabetlidir' dediğini naklederek onun kendi itikatları üzere olduğunu iddia ettiler"⁵⁷ şeklinde ifadelere rastlansa da, bu kısmî bir benzerliktir; daha önce geçtiği üzere Ebu Hanife'nin o sözle birlikte, "Allah katında doğru birdir" dediği de nakledilmiştir.

4. İmam Ahmed b. Hanbel'e Aynı Konuda Nispet Edilen Farklı Görüşlere Örnekler

Ahmed b. Hanbel'den (ö.241/855) aynı konuda farklı görüşlerin nakledildiğini Hanbelî usulcüler kabul etmekte ve bu durumda görüşler

⁵³ Ebu İshak eş-Şirazî, *et-Tabsıra*, s.498-499. Tabsıra'yı tahkik edenin burada düştüğü nota göre, dört mezhep imamı da doğrunun tek olduğunu söylemiştir.

⁵⁴ Bkz. el-Cüveynî, Ebü'l-Mealî Abdülmelik, *el-Burhan fî Usuli'l- Fıkh*, tah. Abdulazim Dib, Katar 1399 h., II, 1320-1321.

⁵⁵ Geniş bilgi için bkz. el-Gazalî, *el-Mustasfa*, II, 408-447.

⁵⁶ Bkz. Kadı Abdulcebbar, Ebu'l-Hasen, *el-Muğnî*, XVII. eş-Şer'iyat, Kahire 1963, s. 355-379.

⁵⁷ Abdülaziz Buharî, *Keşfü'l-Esrar*, I, 17.

uzlaştırılmıyorsa hangi görüşün tercih edileceği hususunda; tarih biliniyorsa ikinci görüş esas alınır, bilinmiyorsa hangisi Kitap, sünnet, icma, eser ve Ahmed b. Hanbel'in kaidelerine daha yakınsa o onun mezhebi sayılır gibi çözümler ileri sürmektedirler.⁵⁸ Ahmed b. Hanbel'den usulde aynı konuda gelen farklı görüşlere, örneklemedeki prensibimize uyarak üç örnek zikredeceğiz.

4.1. İcma

İcmanın delil olup olamayacağı konusunda Ahmed b. Hanbel'den farklı rivayetler gelmiştir veya ona farklı sözler nispet edilmiştir: Onlardan birincisine göre, Ahmed b. Hanbel, "Sahabe bir konuda ihtilaf ettiğinde onların görüşlerinden dışarı çıkılmaz" demiştir. Buna göre, sahabenin ittifak ettiklerinden hiç dışarı çıkılmaz. Ahmed b. Hanbel'in geçen sözünden sahabe icmasını delil saydığı hükmü çıkarılabilir, ancak genişletici yorumla o sözden her asrın icmasının geçerli olduğuna delil çıkaran Hanbeliler de olmuştur. Ahmed b. Hanbel'e nispet edilen diğer söz şudur: "Kim icma iddiasında bulunursa yalancıdır, belki insanlar ihtilaf etmiştir." Bu söz icmanın gerçekleştiğinin bilinmeyeceği hususunda açıktır. Fakat her asrın icmasını geçerli kabul eden Hanbeli usulcüsü Kadı Ebu Ya'la el-Ferra (ö.458/1066) bu sözü tevیل etmiştir; ona göre Ahmed b. Hanbel bu sözü, kendisine ihtilafın ulaşmamış olması mümkün olan veya bu konuda bilgisi olmayan kimse hakkında "vera" (ihtiyat) açısından söylemiştir, o söz selef hakkında değildir. Zira icmanın geçerli olduğu hususunda ondan rivayetler gelmiştir: Ahmed b. Hanbel, teşrik tekbirlerinin Arefe sabahından teşrik günlerinin sonuna kadar devam edeceği görüşünü, Ömer, İbn Mesud ve İbn Abbas'ın icmasına dayandırdığını söylemiştir.⁵⁹

Ahmed b. Hanbel'in icma konusundaki bu farklı görüşlerini Hanbeli mezhebinden Âl-i Teymiyye'den üç alime birlikte nispet edilen usul kitabı *el-Müsvedde'den* özetle verdik. Ahmed b. Hanbel'den icma konusunda gelen görüşleri Kadı Ebu Ya'la'nın *el-Udde* adlı usul kitabından da takip etmek mümkündür.⁶⁰ Âl-i Teymiyye, çoğu konuda olduğu gibi bu meselede de Kadı Ebu Ya'la'nın görüşünü tercih etmektedir, onlara göre de her asrın icması kesin delildir. Hanbeli usulcüsü İbn Kudame (ö.620/1223) *Ravdatu'n-Nazır* adlı meşhur usul kitabında, "Her asrın içtihat ehli alimlerinin icmada itibara alınacağına ihtilaf yoktur"⁶¹ demektedir. Hatta o aynı kitabın delillerin tertibi bahsinde şunu

⁵⁸ Bkz. Âl-i Teymiyye (Abdüselam, Abdulhalim ve Ahmed b. Abdulhalim), *el-Müsvedde fî Usuli'l-Fıkh*, tah. Muhammed Muhyiddin Abdülhamit, Kahire 1964, s. 527-528.

⁵⁹ Âl-i Teymiyye, *el-Müsvedde*, s. 315-317.

⁶⁰ Bkz. Ebu Ya'la el-Ferra, Muahammed b. Huseyn, *el-Udde fî Usuli'l-Fıkh* (dört cilt bir arada), tah. Ahmed b. Ali Seyr el-Muberekî, Riyad 1993, s. 1057-1098.

⁶¹ Bkz. İbn Kudame, Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmed, *Ravdatu'n-Nazır ve Cünnetü'l-Münazır*, trz, s. 67-69. eş-Şenkîti de İbn Kudame'nin bu cümlesini tekrar etmiştir. Bkz. eş-Şenkîti, Muhammed Emin, *Müzekkire fî Usuli'l-Fıkh*, Medine-i Münevver, Neşr. Mektebetü'l-Ulum ve'l-Hikem, trz. s. 180.

ileri sürmektedir: “Müçtehidin her meselede önce icma var mı diye bakması gerekir, icma bulursa başkasına bakmaz, icmaya Kitap veya sünnet muhalif olsa, icma neshi ve tevili kabul etmeyen kesin delil olduğu için onların mensuh veya müevvel olduğunu bilir.”⁶² Bütün bunlara rağmen icma ile ilgili yazılan bazı yazılarda Ahmed b. Hanbel’den icma konusunda rivayet edilen şüpheli görüşe atıflar yapılmaya devam etmektedir. N.J. Coulson şöyle demektedir: “Gerçekte Hanbeliler herhangi bir reel konsensüsün (icma) Peygamber’in çağdaşları olan sahabe neslinden sonra imkânsızlığı fikrini sürekli sürdürmüşlerdir.”⁶³

Hanbelilerin gerçek icmanın olamayacağı hususundaki şüpheli görüşlerini sürdürdüklerine biz rastlamadık. Ancak icma konusunda Ahmed b. Hanbel’den naklettikleri rivayetlerden birincisinin sahabe icmasının delil olduğuna delaletinin açık, her asrın icmasının delil olduğuna delaletinin kapalı olduğu, ondan ikinci rivayetin ise her asrın icmasının gerçekleştiğini bilmenin mümkün olmadığına delaletinin net olduğu ve bunun tevil ile kapanmayacağı söylenebilir. Nitekim daha önce geçtiği üzere Ahmed b. Hanbel’in fıkıhta hocası sayılan Şafî de sahabeden sonra alimlerin icmasının gerçekleşmesini ve bilinmesini mümkün görmemektedir. Bu uyum, Ahmed b. Hanbel’den yukarıda nakledilen “İcma iddiasında bulunan yalancıdır, belki insanlar ihtilaf etmiştir” sözünün ona nispetinin daha doğru olabileceğini ima etmektedir. Ancak geçtiği üzere Ahmed b. Hanbel’den sonra gelen Kadı Ebu Ya’la gibi Hanbelî alimlerin onun bu sözünü tevil ederek her asrın icmasını delil kabul etmeleri, içinde buldukları Sünnî kesimde yaygın olarak kabul görmüş icma otoritesine ters düşmeme ve tenkitlere karşı mezhebi koruma refleksiyle yapılmış savunma olarak görülebilir. Ayrıca devletin itibarlı resmî kadısı Ebu Ya’la, kendi devrinde icmanın siyâsî önemini kavrayarak ona Ahmed b. Hanbel’den de bir dayanak bulmak istemiş olabilir.

İcmanın geçerlilik kazanması için asrın geçmesinin şart olup olmadığı hususunda da Şafî ve Ahmed b. Hanbel’den iki farklı rivayet gelmiştir.⁶⁴ Bunun üzerinde durmayacağız. Zira aslı tartışmalı olanın fûru’unu tartışmanın çok anlamı olmasa gerekir.

4.2. Kıyas

Kıyas ile dinde amel edilip edilemeyeceği hususunda Ahmed b. Hanbel’den iki görüş nakledilmiştir. Kadı Ebu Ya’la, Ahmed’in kıyas ile ameli kabul ettiğini, hatta onun bazı sözlerinin kıyas ile umum hükmün tahsis

⁶² İbn Kudame, *Ravdatu’n-Nazır*, s. 208.

⁶³ “In fact the Hanbalis had consistently maintained the impossibility of any real consensus after the generation of the Prophet’s contemporaries.” Coulson, N. J., *A History of Islamic Law*, Edinburgh at the University Press, 1978, s.202.

⁶⁴ Bkz. Ebu Ya’la el-Ferra, *el-Udde*, s. 1095-1098.

edilebileceğini ima ettiğini belirtmiştir.⁶⁵ *Müsvedde* adlı usul kitabında nakledildiğine göre Kadı Ebu Ya'la, Ahmed'den el-Meymunî'nin rivayetinde gelen, " Fıkıh konusunda konuşan, şu iki asıldan, mücmel ve kıyastan kaçınır" sözünü sünnette aykırı kıyasa hamletmiştir.⁶⁶ Bu konuda *Ravdatu'n-Nazır'da* ise şöyle denmektedir: "Ahmed'in şu sözünden dolayı bazı ashabımız kıyas ile amel aklen ve şer'an caizdir demişlerdir: 'Hiç kimse kıyastan müstağni olamaz.' Fakihlerin ve kelamcılarının geneli bu görüştedir. Ehl-i zahir ve Nazzam kıyas ile dinde amelin aklen ve şer'an caiz olmadığını iddia ettiler. Ahmed de bunu ima etmiştir, çünkü şöyle demiştir: 'Fıkıh konusunda konuşan, şu iki asıldan, mücmel ve kıyastan kaçınır'. Kadı (Ebu Ya'la) bu sözü tevil ederek nassa muhalif kıyas üzerine hamletmiştir."⁶⁷

Burada geçen çelişkili rivayetlere ve yorumlara bakılırsa Kadı Ebu Ya'la tevil ile Hanbelî usulünü kıyası kabule çekmiş gözükmektedir. Bu ondan sonra olumlu bir işlem olarak kabul görmüştür, zira kendinden sonra gelen Hanbelî usulcüler yukarıda adı geçen eserlerde gördüğü üzere Kadı Ebu Ya'la'nın yorumunu benimseyerek kıyası delil saymışlardır. Ancak bilimsel temele dayanmasa da internet ortamında dolaştığı için değinelim, bazı yorumlarda en hafif ifadesiyle Kadı Ebu Ya'la'nın genelde Hanbeliliği bozduğu iddia edilmektedir. Ebu Ya'la'nın Hanefî mezhebinden Hanbelî mezhebine geçmesi bu tip ithamlara fırsat vermiş olabilir. Bize göre Ahmed b. Hanbel'e kıyas konusunda nispet edilen geçen iki söz arasında çelişki olmakla birlikte, onlar kısmen uzlaştırılabilir gözükmektedir. Zira Ahmed b. Hanbel zaruret olduğunda, mecbur kalınca kıyasa başvurmuştur denilebilir. Onun kıyas konusunda bu ikircikli tutumunda ehl-i hadisten olmasının etkisi olabileceği gibi, fıkhıta hocası Şafî'nin etkisi de olabilir. Nitekim Meymunî'nin rivayetinde şöyle denir: "Şafî'ye kıyastan sordum, şöyle dedi: Zaruret olduğunda."⁶⁸

4.3. İctihat edebilen alimin başkasını taklidi

Bazı usulcüler Ahmed b. Hanbel'e, içtihat edebilen alimin başkasını taklit etmesinin caiz olduğu görüşünü nispet etmişlerdir. Ancak bunun hata (galat) olduğunu belirtenler olmuştur. Bu bağlamda İbn Teymiyye'nin eserlerinden özellikle *Mecmuu'l-Fetava'dan* derlenen *el-Kavlu'l-Ahmed fî Beyani Galatı Men Galite ala'l-İmam Ahmed* adlı kitabın yirmi altıncı meselesinin başlığı şöyledir: "İstidlale (ictihada) kadir olduğu zaman alim için başkasını taklit caiz olur görüşünü Ahmed'e nispet eden kimsenin hatası." Bu başlık altında ifade edildiğine göre, bu görüşü Ahmed'e Ebu İshak *el-Lüma'da* nispet etmiştir, bu Ahmed hakkında hatadır, çünkü o bunu sadece sahabe hakkında söylemiştir. Sevrî, Malik, Şafî ve daha başka imamları sevip övdüğü halde Ahmed şöyle

⁶⁵ Bkz. Ebu Ya'la el-Ferra, *Udde*, s.559-560.

⁶⁶ Bkz. Âl-i Teymiyye, *el-Müsvedde*, s.367.

⁶⁷ İbn Kudame, *Ravdatu'n-Nazır*, s. 147

⁶⁸ Âl-i Teymiyye, *el-Müsvedde*, 367.

demıştır: “Ne beni, ne Malik’i, ne Şafî’yi ve ne de Sevrî taklit ediniz.”⁶⁹ Tahkik edildiğinde Şafîî usulcü Ebu İshak eş-Şirazî’nin adı geçen eserinde, yukarıda belirtildiği gibi Ahmed b. Hanbel’e, “alimin taklidi caizdir” görüşünün nispet edildiği görülmektedir.⁷⁰ Ancak Hanbelî usulcü İbn Kudame ashabımıza göre müçtehidin taklidi caiz değildir demektir.⁷¹ Burada adı geçen eserler aynı bahiste, İmam Muhammed’in bir alimin kendinden daha iyi bileni taklit etmesini caiz gördüğünü de kaydetmektedirler.

B. Dört Mezhep İmamına Fıkıh Usulünde Aynı Konuda Farklı Görüş Nispet Edilmesinin Sebepleri

Mezhep imamlarından aynı konuda gelen farklı görüşlerin sebepleri üzerine, bir mezheple sınırlı olarak yazılan çeşitli eserlerde ve bazı usul kitaplarında yorumlar yapılmıştır. Bu konuda İbn Emirü’l-Hâc’ın (ö.879/1474) değerlendirmesini daha dikkat çekici bulduğumuzdan onu, şerh olarak yazdığı *et-Takrir* adlı usul kitabından nakletmekte fayda mülâhaza ediyoruz:

“Ulemanın geneli şöyle demıştır: Bir meselede bir müçtehit hatta herhangi bir akıllı için iki çelişkili görüşün olması doğru olmaz. O görüşlerden sonra geleni bilinirse bu belirleme müçtehidin birinci görüşten döndüğü anlamına gelir, sonra gelen görüş bilinmezse mezhepte müçtehidin kalbinin şahitliğiyle birisini tercih etmesi gerekir. İki kıyas çatıştığında olduğu gibi. Bazı Şafîlilere göre o müçtehide tabi mukallit, o iki görüşten dilediğiyle amel eder. Bazı meşhur Hanefî kitaplarında da böyle denmiştir.”⁷²

Bu genel tespitten sonra, ilgili eserlerden ve önceki bölümde verilen örneklerden yararlanılarak özelde dört mezhep genelde bütün mezhep imamlarına usulde aynı konuda farklı görüş nispet edilmesinin sebepleri hakkında makul olarak şu görüşler ileri sürülebilir:

1. Mezhep imamlarına usulde aynı konuda nispet edilen farklı görüşlerden çoğunun, onlardan fûru fıkıhla ilgili gelen sözlerden çıkarılması. Buna tahrîcî’l-usul mine’l-fûru denir. Bu önemli bir sebeptir.⁷³ Zira dört mezhep

⁶⁹ İbn Teymiyye, Ebu’l-Abbas Ahmed b. Abdulhalim, *el-Kavlu’l-Ahmed fî Beyani Galati Men Galite ala’l-İmam Ahmed*, Cem eden/derleyen Murad Şükrî, Riyad 1998, s.153-154. Bu eserde 66 meselede hatadan (galat) bahsedilmektedir, ancak onların çoğu kelam ve fûru fıkıh konularındadır. Burada şunu da belirtmekte fayda olabilir, Ahmed b. Hanbel’e hata ile nispet edilen görüşler 66 mesele ile sınırlı değildir. Bunlar İbn Teymiyye’nin tespit ettiği nispet hatalarından bir derlemedir.

⁷⁰ Bkz. Ebu İshak eş-Şirazî, *el-Lüma fî Usuli’l-Fıkh*, Beyrut 1995, s. 253.

⁷¹ Bkz. İbn Kudame, *Ravdatu’n-Nazır*, s. 203.

⁷² Bkz. İbn Emirü’l-Hâc, *et-Takrir ve’t-Tahbir*, tah. A. Mahmud M. Ömer, Beyrut 1999, III, 424.

⁷³ Bkz. Hatim Bay, *et-Tahkik*, s. 474-475

imamından üçünün kendi usul kitabı yoktur,⁷⁴her usulcü onlardan fûru fıkıh konularında gelen sözleri kendi anlayışına göre yorumlamıştır. Anlayışlar farklı olunca yorumların farklı olması doğaldır. Örnekler bölümünde geçtiği üzere emrin hemen yapılmayı gerektirip gerektirmediği hususunda delil olarak zikredilen İmam Ebu Hanife'den haccın edasıyla ilgili gelen farklı rivayetlerin, İmam Malik'ten kıyasa aykırı haber-i vahit, Medine ehlinin ameli ve sahabi kavli ile ilgili gelen sözlerin, Ahmed b. Hanbel'den icma konusunda gelen ifadelerin yorumunda olduğu gibi.⁷⁵ İmam Şafîi'nin kendi usul kitabı (*Risale*) vardır, ancak onda daha sonra gelen usul kitaplarında tartışılan ayrıntılı usul konuları olmadığından, bu gibi konularda onun başka eserlerinde geçen sözlerinden çıkarımda bulunulmuştur. Örnekler bölümünde geçtiği üzere emrin mucebi/gerektirdiği hüküm konusunda onun *Ahkâmu'l-Kur'an* adlı eserindeki bir sözünden hüküm çıkarılmıştır.

2. Mezhep imamlarından gelen sözlerin bazı konularda delaletinin açık olmaması veya bazılarında kapalı gelmesi. Bir yerde sözün mutlak, bir yerde mukayyet geçmesi ve bunun fark edilememesi de bu cümledendir. Bu durumda farklı anlamalar olabilir. Her müçtehidin isabetli olup olmadığı hususunda Şafîi'nin *Risale*'de geçen sözlerinin farklı yorumlanmasında olduğu gibi.

3. Bazı mezhep imamlarının farklı eserlerinde aynı konuda farklı sözlerin ve görüşlerin geçmesi. Mezhep imamının görüşlerinde değişerek gelişme olmuş olabilir. İmam yeni kitabında eski görüşünü değiştirdiğini söylemediği zaman veya hangi eserinin sonra yazıldığı bilinmediği zaman çelişki ortaya çıkmaktadır. Bu görüşler ittifakla uzlaştırılmadığında farklı nispetlerin doğması kaçınılmazdır. Nitekim yine örnekler kısmında görüldüğü üzere Şafîi'nin icma konusunda *Risale*'de söyledikleri ile *Ümm*'de söyledikleri arasında çelişki olduğunu söyleyenler olmuştur.

4. Mezhep imamlarının genişlik için aynı konuda bilerek farklı görüşler ileri sürmeleri ve her bir talebenin bunlardan aldıklarını imamlarına nispet etmeleri. Ebu Yusuf ve Muhammed'in farklı görüşlerini, Ebu Hanife'den duydukları bir görüş olarak ona nispet ettiklerine dair rivayetler gelmiştir.⁷⁶ Benzer yorumlar Şafîi'den gelen farklı görüşler için de yapılmıştır ve içtihadî konularda muhtemel farklı görüşlerden isteyen istediğini alabilir denmiştir.⁷⁷

⁷⁴ Serahsî'nin *Usul*'ünü tahkik eden Ebu'l-Vefa Efganî yazdığı girişte Ebu Hanife'nin *Kitabu'r-Rey'in* den söz etmektedir, fakat bu kitabın günümüze gelmediği bilinmektedir.

⁷⁵ Ayrıca bkz. Ahmet Hasan, "İlk Fıkhî İslam Mezheplerinin Kaynakları", çev. Selahaddin Eroğlu, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt: XXIX, s. 324.

⁷⁶ Bkz. Ebu Zehra, *Ebu Hanife*, s. 454-455.

⁷⁷ Bkz. Ebu İshak eş-Şirâzî, *et-Tabsıra*, s. 511-518; el-Cüveynî, *et-Telhis*, s.526-529. Ayrıca bkz. İbn Emirü'l-Hâc, *et-Takrir*, III, 424; Ebu Zehra, Muhammed, *İmam Şafîi*, çev. Osman Keskioglu, Ankara 2000, s. 346.

Ancak bunu imamın kendisinin veya talebelerinin açıklaması gerekir. Bu bağlamda *Müsvedde* adlı usul kitabında şöyle bir kayıt vardır: “Müçtehidin bir şey hakkında bir vakitte iki farklı görüş söylemesi caiz değildir. Ancak Şafî’den buna cevaz verdiği nakledilmiştir, kitaplarında bazı yerlerde bunu belirtmiştir.”⁷⁸

5. Mezhepten bir kişinin veya bir grubun görüşünün mezhep imamına nispet edilmesi. Aynı mezhep içinde kişi veya grupların kendi görüşlerinin daha kuvvetli olduğunu veya mezhebin asıl görüşünün kendi görüşleri olduğunu göstermek için bazı görüşlerini mezhep imamına dayandırdıklarına rastlanmaktadır. Örnekler kısmında nakledilen bazı görüşlerde bu durumu görmek mümkündür. Serahsî’nin, *Usul*’ünde tercih ettiği görüşü, mezhebin görüşü olarak sunmasına sıkça rastlanmaktadır.⁷⁹ Bu tip nispetleri başka mezhepten yapanlara gelince, onlar diğer mezhepten bir grubun görüşünü genelleme hatasıyla tüm mezhebin görüşüymüş gibi doğrudan onların mezhep imamına izafe etmektedirler. Hem mezhep içinden hem dışından bu şekilde nispetlere ortak örnek vermek gerekirse: İcmada asrın geçmesi konusunda İmam Şafî ve Ahmed b. Hanbel’e nispet edilen farklı görüşler bazı usul eserlerinde doğrudan onlara, bazısında mezhepten bir gruba nispet edilmiştir.⁸⁰ Sükûti icma konusunda da durum aynı şekildedir.⁸¹ Kendisine görüş nispet edilen, mezhep imamı olmasa da, çeşitli sebeplerle birilerine başkalarının görüşünü nispet edenlere her zaman rastlanabilir.

6. Yükselen bir değeri kendi mezhep imamına nispet etmek. İlgili bölümde geçtiği üzere Ahmed b. Hanbel sahabe icmasını kabul edip, her asrın alimlerinin icması hususunda şüphesini açıkça belirtmesine rağmen, Kadı Ebu Ya’la onun sözlerini tevil ederek Sünnî alemde büyük bir önem atfedilen alimlerin icmasının delil olduğu görüşünü kendi mezhep imamına da nispet etmeyi başarmıştır. Kendinden sonraki Hanbeli usulcüler de bunu benimsemiştir.

7. Eksik duyup eksik aktarma, yanlış anlayıp yanlış nakletme. Eksik duyan eksik aktarır. Yanlış anlayan yanlış aktarır. Bilindiği üzere Hz. Aişe bazı sahabeyi Hz. Peygamber’den hadis aktardıklarında, eksik duymuş, yanlış anlamış diyerek eleştirmiştir.⁸² Sözü yanlış anlayıp, yanlış nakletmeyi mezhep imamlarına

⁷⁸ Âl-i Teymiyye, *el-Müsvedde*, s. 450.

⁷⁹ Bkz. es-Serahsî, *Usul*, I, 20, 26, 75, 132, 144, 291, 319-320.

⁸⁰ Bkz. Ebu Ya’la el-Ferra, *el-Udde*, s. 1095-1098; es-Serahsî, *Usul*, I, 315; Âl-i Teymiyye, *el-Müsvedde*, s. 320; Abdulaziz Buharî, *Keşfü’l-Esrar*, III, 360.

⁸¹ Bkz. el-Cüveynî, *el-Burhan*, I, 270-27; es-Serahsî, *Usul*, I, 303; Fahreddin er-Râzî, *el-Mahsul fî İlmi’l-Usul*, tah. Muhammed Abdulkadir Ata, Beyrut 1999, II, 67.

⁸² Bu konuda Cessas, Debusî, Pezdevî ve Serahsî’nin usullerinde birçok örnek var, ancak burada Zerkeşî tarafından Aişe’nin sahabeye yönelttiği tenkit ve görüşlerin toplandığı bir esere özel olarak havalede bulunmakta fayda olabilir. Bkz. Zerkeşî, Bedruddin, *Hz. Aişe’nin Sahabeye Yöneltilmiş Eleştiriler*, çev. Bünyamin Erul, Ankara 2000, s. 67-81.

farklı görüş nispet etmenin bir sebebi olarak zikredenler vardır.⁸³ Günlük hayatta da eksik duyup eksik aktarmaya, yanlış anlayıp yanlış aktarmaya sıkça rastlanır.

8. Unutma, ihmal veya hata ile farklı görüş nispet etmek.⁸⁴ Bir mezhep imamına veya mezhebe görüş nispet eden, unutarak veya üşenip ilgili esere bakmayarak hatırında kalan görüşü nispet edebilmektedir. Buna farklı mezhebe görüş nispet etmede daha sık rastlanmaktadır. Bu durum, görüşün nispet edildiği mezhebin kendi kitaplarında farklı geçmesinden anlaşılmaktadır. Bunun için birinci bölümde örnek olarak verilen görüşlerin bazı kaynaklarda farklı geçtiğine bakılabilir.

9. Kasıtlı olarak tenkit veya karalamak amacıyla başka mezhep imamına farklı görüş nispet etmek. Bu durum azdır denilebilir, ancak hiçbir fakih bunu yapmaz demek çok iyimser bir görüş olur. Daha önce geçtiği üzere İmam Malik'e bazı ünlü fakihler tarafından yanlış kıyasa dayalı bazı çirkin görüşler bile nispet edilmiştir. Bazı usul kitapları okunduğunda filan mezhep imamının böyle dememesi gerekir, bu onun genel usul görüşüne uymuyor denilebilecek yerlere rastlanır.⁸⁵ Fakat bunun unutulması veya ihmal ile değil de kasıtlı yapıldığına hükmetmek için kesin delil gerekir. Şüphe ile kesin hüküm verilmez.

Sonuç

Dört mezhep imamına fıkıh usulünde aynı konuda bazen farklı görüşler nispet edilmiştir. Bu nispetler aynı mezhep içinden de, başka mezhepler tarafından da yapılmıştır. Fıkıh usulcülerinde genelde mezhep imamlarından aynı konuda farklı görüşlerin geldiğinin farkındadırlar. Bazı usulcüler kendi mezhep imamlarından aynı konuda gelen farklı rivayetleri tevil ederek uzlaştırmaya çalışmışlardır. Bazısı mezhep imamlarından aynı konuda ihtilafli görüşlerin gelmesinin sebepleri üzerine eğilerek yorumla onları rasyonalize etmeye, anlaşılır kılmaya çalışmışlardır. Bu sebeplerin en önemlisi olarak, genelde bilindiği üzere mezhep imamlarına usulde nispet edilen görüşlerin büyük çoğunluğunun onların furu'a ait çeşitli sözlerinden çıkarılmış olması gösterilebilir.

Aynı konuda mezhep imamlarından gelen farklı görüşleri mezhep için bir genişlik olarak görenler vardır. Ancak farklı görüşler biliniyorsa bu mümkün

⁸³ Bkz. İbn Teymiyye, *el-Kavlu'l-Ahmed*, s. 9.

⁸⁴ Hatim Bay, *et-Tahkik*, s. 476.

⁸⁵ Cüveynî, *Burhan*'da (tah. Uveyda, s. 90) Emir bahsinde, fıkıhta mezhep imamı değil ama Mutezileden bir ekolün başı olup usulle ilgili bazı görüşleri gelen Ebu Haşim el-Cübbai'ye nispet edilen "Eşyanın tümü (emredilen bütün şeyler) vaciptir" sözü bağlamında şöyle demektedir: "Bazı insanlar Ebu Haşim hakkında onun aklına ve zekâsına yakışmayan bir söz söylemektedirler. Bu söz onun hakkında uydurmadır. Güya o demiş ki, eşyanın vacip olduğuna hükmedilmeseydi, teklif ve talep devam etmekle birlikte bu durum mükellefe vacibin karışık gelmesine sebep olurdu."

olabilir. Bazen bir mezhep imamına nispet edilen farklı görüşlerden biri fıkıh usulünde onun görüşü olarak yaygın kanaat haline geldiği halde, tahkik edildiğinde yaygın görüşün aksinin ona nispetinin daha kuvvetli olduğu görülebilmektedir. Ayrıca fıkıh usulü eserlerinden farklı rivayetlere fazla yer vermeyen, özet bilgi nakleden eserlere bakmakla yetinildiğinde, bir konuda bir mezhep imamına nispet edilen farklı görüşlerden yalnız biriyle değerlendirme yapılabilmektedir. Eksik bilginin eksik değerlendirmelere götüreceği açıktır. Bu açıdan bir mezhep imamına veya bir mezhebe görüş nispet ederken de, onların görüşleri hakkında değerlendirme yaparken de ihtiyatlı olmaya ihtiyaç vardır.

KAYNAKÇA

- Abdülaziz Buharî, Alâeddin, *Keşfü'l-Esrar*, tah. A.M. Muhammed Ömer, Beyrut 1997
- Abdüsselam, Ahmed, *el-İmam eş-Şafî fî mezhebihi el-kadim ve el-cedid*, Endonezya 1988
- Ahmet Hasan, *İlk Dönem İslâm Hukuk Biliminin Gelişimi*, çev. Haluk Songur, İstanbul 1999
- "İlk Fıkıhî İslam Mezheplerinin Kaynakları", çev. Selahaddin Eroğlu, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: XXIX, ss. 313-328
- Âl-i Teymiyye (Abdüsselam, Abdulhalim ve Ahmed b. Abdulhalim), *el-Müsvedde fî Usulî'l-Fıkh*, tah. Muhammed Muhyiddin Abdülhamit, Kahire 1964
- el-Amidî, Seyfeddin, *Münteha's-Sûli fî İlmi'l-Usul*, Beyrut 2002
- Atar, Fahrettin, *Fıkıh Usulü*, İstanbul 1996
- el-Bâcî, Ebu'l-Velid Süleyman, *İhkamu'l-Fusul fî Ahkami'l-Usul*, tah. Abdullah Muhammed el-Cebburî, Dımeşk 2012
- Coulson, N. J., *A History of Islamic Law*, Edinburgh at the University Press 1978
- el-Cüveynî, Ebü'l-Mealî Abdülmelik, *el-Burhan fî Usulî'l-Fıkh*, tah. Salah b. Muhammed b. Uveyda, Beyrut 1997; tah. Abdulazim Dib, Katar 1399 h.
- *et-Telhis fî Usulî'l-Fıkh*, tah. Muhammed Hasan, Beyrut 2003
- Çeker, Orhan, "İbn Rüşd'ün Mezhep Görüşlerini Tespitteki İsalet Durumu", *Doğu-Batı İlişkinin Entelektüel Boyutu İbn Rüşd'ü Yeniden Düşünmek*, Sivas 2009, cilt, 2, ss. 281-290
- ed-Dihlevî, Veliyyullah, *el-İnsaf fî Beyani Esbabî'l-İhtilaf*, tah. Ebu'l-Fettah Ebu Gudde, Beyrut 1986
- Ebu'l-Huseyn el-Basrî, *el-Mutemed fî Usulî'l-Fıkh*, tah. M. Hamidullah, Dımeşk 1965
- Ebu İshak eş-Şirazî, İbrahim b. Ali, *el-Lüma fî Usulî'l-Fıkh*, Beyrut 1995
- *et-Tabsıra fî Usulî'l-Fıkh*, tah. Muhammed Hasan Heytu, Dımeşk 1983
- Ebu Ya'la el-Ferra, Muahammed b. Huseyn, *el-Udde fî Usulî'l-Fıkh* (dört cilt bir arada), tah. Ahmed b. Ali Seyr el-Muberekî, Riyad 1993

- Ebu Zehra, Muhammed, *Ebu Hanife*, çev. Osman Keskiöğlü, Ankara 1999
- İmam Şafî*, çev. Osman Keskiöğlü, Ankara 2000
- el-Gazalî, Ebu Hamid Muhammed, *el-Mustasfa min İlmi'l-Usul*, tah. Süleyman Aşkar, Beyrut 2012
- Hatim Bay, *et-Tahkik fî Mesaili Usuli'l-Fıkh elletü İhtelefe'n-Naklü fîha ani'l-İmam Malik b. Enes*, Kuveyt 2011
- İbn Abdilber, Ebu Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed el-Kurtubî, *İhtilafu Akvali Malik ve Ashabihi*, tah. Hamid Lahmer ve Miklos Muranyı, Beyrut 2003
- İbn Emirü'l-Hâc, *et-Takrir ve't-Tahbir*, tah. A. Mahmud M. Ömer, Beyrut 1999
- İbn Hazm, *el-İhkam fî Usuli'l-Ahkam*, Beyrut 1985
- Meratibü'l-İcma*, Beyrut 1998
- İbn Kudame, Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmed, *Ravdatu'n-Nazır ve Cünnetü'l-Münazır*, trz.
- İbn Teymiyye, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Abdulhalim, *el-Kavlu'l-Ahmed fî Beyani Galatı Men Galite ala'l-İmam Ahmed*, Cem eden/derleyen Murad Şükri, Riyad 1998
- Kadı Abdulcebbar, Ebu'l-Hasen, *el-Muğni, XVII. eş-Şer'iyat*, Kahire 1963
- Köse, Saffet, "Mezhep Görüşleriyle İlgili Farklı Nakiller", *İslâmî Sosyal Bilimler Dergisi*, c.3, Bahar 1415/1995, sy. 1, ss.101-128
- el-Kurtubî, Ebu Abdullah Muhammed, *el-Cami li Ahkami'l-Kur'an*, Beyrut 2006
- Malik b. Enes, *el-Müdevvenetü'l-Kübra*, Sehnun rivayeti, Beyrut 1994
- es-Sem'anî, Ebu'l-Muzaffer Mansur b. Muhammed, *Kavatiü'l-Edille fî Usuli'l-Fıkh*, tah. Muhammed Hasan, Beyrut 1997
- es-Serahsî, Ebu Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebi Sehl *el-Mebсут*, İstanbul 1982-1983
- Usulu's-Serahsî*, tah. Ebu'l-Vefa el-Efganî, İstanbul, 1984, I, 301
- Schacht, Joseph, *The Origins of Muhammadan Jurisprudence*, London 1967
- eş-Şafî, Muhammed b. İdris, *er-Risale*, Ofset basım, İstanbul 1985
- *el-Ümm*, Beyrut 1983
- eş-Şenkîfî, Muhammed Emin, *Müzekkire fî Usuli'l-Fıkh*, Medine-i Münevvere, Neşr. Mektebetü'l-ulum ve'l-Hikem, trz.
- Taberî, Ebu Cafer Muhammed, *İhtilafu'l-Fukaha*, Beyrut trz
- Ünal, İsmail Hakkı, *Ebu Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefi Mezhebinin Hadis Metodu*, Ankara 1994
- Yenidoğan, Adem, "İmam Şafî'(ö.204/820)'nin İcma Anlayışı", Marife Dini Araştırmalar Dergisi, Yıl: 13, Sayı: 1, Bahar 2013, ss. 89-105.

Yusuf Musa, Muhammed, “İmam Malik ile Leys b. Sa’d Arasındaki İhtilaf ve Yazışma”, çev. Abdulkadir Şener, *Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 1968, cilt: XVI, 131-154

Zekiyyüddin Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usulu’l-Fıkh)*, çev. İ. Kafi Dönmez, 14.Baskı, Ankara 2011

Zerkeşî, Bedruddin, *Hz. Aişe’nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler*, çev. Bünyamin Erul, Ankara 2000

Zeydan, Abdülkerim, *el-Veciz fi Usuli’l-Fıkh*, Ofset basım, İstanbul 1979

Zeylaî, Abdullah b. Yusuf, *Nasbu’r-Râye li Ehadisi’l-Hidaye*, Neşr. Daru’l-Hadis, Kahire trz.